

בירורים במצות התוכחה ליחיד ולציבור

א. בגמרא יבמות (ס"ה:): ואמר ר' אילעא משום ר"א בר"ש כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. ובריטב"א שם וכן בנמוק"י וז"ל: פירוש לרבים, אבל לחבירו — עד הכאה, וכו'. חילוק זה ודאי כונתו לבין רבים שעוברים עבירה לבין יחיד. שא"ל שהכונה לחלק בין שמוכיח ברבים לבין שמוכיח בינו לבין חברו. שהרי מקשה שם ע"ז מגמרא שבת (נ"ה) שאמרו שם שחובת ההוכחה אע"ג דלא מקבלי מנייהו, ואם בינו לבין חבירו חובת ההוכחה תמיד עד הכאה מה קושיא היא, שמא גם שם הכונה שהיו להם להוכיחם ביחיד. אלא ודאי הכונה כנ"ל שרבים העוברים, שאז אין חובת הוכחה כלל כל שהוא דבר שלא נשמע.

אכן בשו"ע של הרב (ה' יוהכ"פ סי' תר"ח) כתב לחלק באופן אחר, וז"ל: ומכל מקום לא יוכיחנו ברבים אלא פעם אחת אבל לא ירבה בתוכחות ברבים מאחר שברור לו שלא יקבל ממנו, וע"ז אמרו: כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. אבל חייב להוכיחו ביחיד אפילו מאה פעמים עד שינוזף בו החוטא, שכיון שהודיע לו האיסור והוא עובר בודון חייב כל אחד ואחד מישראל להוכיחו שנא' הוכח תוכיח אפילו ק' פעמים וכו', עכ"ל. מבואר מזה שהרב בשו"ע שלו מחלק באופן אחר, שלא כהריטב"א המחלק בין רבים שעוברים ליחיד שעובר, אלא בצורת התוכחה, שברבים אין לו להוכיח אלא פעם אחת, בעוד שבינו לבינו מצוה להוכיח אפילו מאה פעמים. ולדעתו מסולקת קושית הריטב"א מגמרא שבת הנ"ל מעיקרה, ש"ל שכוונת הדברים שהיה להם להוכיחם ביחידות כל אחד ואחד, וכנ"ל¹).

וסברת החילוקים הנ"ל נראית: לפי הריטב"א והנמוק"י כל שהיא עבירה של רבים, ה"ז מין שיטה שנקטו בה, ובזה לא תועיל התוכחה. וסברת הרב שו"ע היא, שכשמוכיח ברבים אדם עשוי להחזיק מעשיו ושיטתו ולא יודה לדבר תוכחה. ועי' במאירי יבמות שם שמפרש פי' אחר בגמרא, וע"ע בחינוך (מצוה רל"ט).
ב. הרמב"ם בה' דעות (פ"ה ז', ח') שמביא דיני מצות הוכח תוכיח השמיט דין זה שמצוה שלא לומר דבר שלא נשמע. אכן בה' שביתת העשור (פ"א, ז')

1) חילוק זה של הרב שו"ע מבואר גם ברמ"א סי' תר"ח. ובמוקף שם מצוין שהוא מהנמוק"י, הרי שהרמ"א מפרש כוונת הנמוק"י בחילוקו לא בין רבים העוברים ליחיד שעובר, אלא בין תוכחה ברבים לתוכחה ביחיד. והקושיא משבת מבוארת שם בביאור הגר"א, ע"ש. וע"ע מזה במאמרנו „בגדרי החובה להשלטת התורה בישראל“.

כתב: נשים שאוכלות ושותות עד שחשכה והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מחול על הקודש אין ממחין בידן שלא יבאו לעשות בזדון וכו' והנח להן שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין וכן כל הדומה לזה, עכ"ל. הלכה זו מקורה מגמרא ביצה (ל). והרא"ש ביאר שם שהיא דוקא בדברים שאנו יודעים שודאי לא יקבלו ממנו. וכן כתבו התוס' (ב"ב סוף פ' חוקת הבתים, ע"ז ד', שבת נ"ה), ולפ"ז שדין הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין וכו' הוא בדבר שידוע בבירור שלא ישמעו לנו נמצא שהוא הוא הדין "כשם שמצוה וכו' כן מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע", יוצא שהרמב"ם לא השמיט הלכה זו מכל וכל, אלא הבליעה שלא במקומה — בהל' שביתת העשור. ואילו במקומה, בדיני תוכחה, לא הביאת. ותמהו בזה האחרונים.

ג. בס' אבני נזר (ה' גידוי וחרם, סי' תס"א) מתרץ הרמב"ם עפ"י הס' יראים. וז"ל הס' יראים (סי' רכ"ג (ל"ז): ואם ברור לו למוכיח שלא יקבלו ממנו והם עוברים שוגגין טוב לו לשתוק, כדאמרינן בביצה וכו'. והני מילי בשוגגין, אבל מזידיים שאעפ"י שאתה מרבה ענשו שחטא בהתראה, אין בכך כלום, וע"ז נאמר הלעיטהו לרשע וימות וכו' שחייב להוכיחו אפילו אינו מקבלו. והא דאמרינן בשבת נ"ה אם שרים חטאו, זקנים במה חטאו? — אמר הקב"ה: מפני שלא מיחו בשרים. אמרה מידת הדין לפני הקב"ה: הרי גלוי לפניך שאם היו מוכיחים לא היו מקבלים. אמר להם הקב"ה: אם לפני גלוי לפניכם מי גלוי. משמע שאם היה גלוי להם היו פטורים, ואעפ"י שהעוברים מזידיים היו. התם מעונש היו פטורים, כדאמרינן (שבועות ל"ט): וכשלו איש באחיו — בעון אחיו. ומוקמינן ביש בידו למחות, אבל מעשה דהוכח תוכיח לא מפטרי, עכ"ל. יתבאר מדברי הס' יראים חידוש גדול שדין זה הנח לישראל וכו' שייך רק בשוגג מצד שאין עליו מצות תוכחה, וכל עיקר החיוב לומר לו, אינו אלא מצד דין ערבות ד"וכשלו איש באחיו": אבל בעובר במזיד שיש עליו מצות תוכחה אפילו יודע שלא ישמע לו, ואעפ"י שבכה"ג פקע דין הערבות כמבואר שבת נ"ה, מצות תוכחה לא נפקעה. ואעפ"י שע"ז מרבה ענשו ועושהו ע"ז כעובר עבירה בהתראה, ואין זה מפקיע מצות התוכחה, וכ"ה במג"א (סי' תרח) ולא הזכיר דברי הס' יראים.

ד. בזה מבאר האבני נזר כונת הרמב"ם, שהגמרא יבמות הנ"ל שמצוה שלא לומר דבר שלא נשמע מתפרשת דוקא בשוגג שאין שם מצות תוכחה אלא רק דין ערבות וכנ"ל, שבכה"ג שממילא לא ישמע לו אין עליו דין ערבות. אבל מצות התוכחה אינה נפקעת בכל התנאים. ולפיכך לא הביא הרמב"ם הלכה זו בה' דעות כשפורט דיני תוכחה, שהרי במקום שישנה מצוה זו, דהיינו במזיד, קיימת היא גם כשברור שלא ישמע. ודיני תוכחה לעובר בשוגג אינם מדיני תוכחה ולא מדיני ערבות וכנ"ל, לזאת הביא דין זה בה' שביתת העשור, כשדן על עוברים (בשוגג²).

(2) עי' במאמרנו הנ"ל שלרמב"ם אין דין תוכחה אלא מצד הסיכויים שיחזירם למוטב, ושלא כמו שהעתיק מהיראים שחייב להוכיחו אפילו אינו מקבלו. ונמצא שכשברור שלא יקבל אין באמת מצוה להוכיח. וסלא על האב"נ שחיבר שתי שיטות שונות זע"ז.
ה ע ו ר ד

ומסיק הא"נ שאכן כך מסתבר, כי במצות תוכחה לא נאמר בתורה הטעם שהוא בשביל שישוב מדרכו. ועוד שאף שנראה ברור לו שלא ישמע לו, מכל מקום הן יש בחירה, ואפשר שיתישב בדעתו וישמע לו, ע"כ שם תוכחה על זה ומחוייב בה. משא"כ בחיוב הערבות שלא יתכן חיוב אלא מצד שהדבר בידו לעכב חבירו, כל שברור הדבר שלא ישמע לו, פקע חיובו.

ועפ"י העיר בחילוק הריטב"א הנ"ל שלרבים מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע אעפ"י שחובת התוכחה הנ"ל היא גם כשברור שלא ישמעו, שהוא ע"כ מצד שמוטב שיעבור על מ"ע זה ולא יתרבה העונש על הרבים. אכן ענין זה לכאורה שייך למה שאמרו: וכי אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך. והסביר עפ"י התוס' גיטין (מ"א: ד"ה כופין) שרבים הנכשלים ה"ו בבחינת אנוסים ובוה קי"ל דאומרים לאדם חטא בשביל שיזכו, עיי"ש, והוא דחוק.

ה. ולי נראה לפרש הענין בדרך אחרת. הנה הרמב"ן עה"ת (פ' קדושים) מפרש מה שנא' בתורה: הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, שהכונה, ולא תשא עליו חטא שיהא עליך אשם כאשר יחטא ולא הוכח אתו. ולזה נוטה בתרגום אונקלוס שתרגם: ולא תקבל על דיליה חובה, והיינו שתקבל אתה עונש על חטאו. וכן כתב הראב"ע. וכן רבינו יונה בשערי תשובה (סי' נ"ט). ויוצא לדעה זו שמצות תוכחה יש בה עשה ול"ת, העשה להוכיח והל"ת שאם לא יוכיח יקבל עונש כמשתתף בחטא.

אכן הרמב"ם (ה' דעות פ"י) לא כתב במצות תוכחה רק מ"ע בלבד. ואילו הל"ת של לא תשא עליו חטא מפרש שם (ה"ח) שלא ידבר עמו קשות ולא יכלימהו שנאמר ולא תשא עליו חטא. ומקורו מהגמרא ערכין (י"ז) שדרש כן הכתוב, ולא תשא עליו חטא. וכ"ה בספרא פ' קדושים עיי"ש. וכן מוכח מסוגית הגמרא שבת נ"ה. הנ"ל שמביאה הגמרא ראיות מדברי קבלה שמי שיש בידו למחות ואינו מוחה נתפס בעונש כעובר עבירה בעצמו, ולא הביאו רא"י מגוף הכתוב, ולא תשא עליו חטא. נראה מסוגיות הבבלי שמפרש הכתוב לענין שלא ילבין פניו בתוכחתו, ושלא כפי התרגום אונקלוס והרמב"ן.

אכן גם כאונקלוס והרמב"ן מבואר בילקוט (קדושים רמז תרי"ג) וז"ל: א"ר אליעזר בן מתיא אם יש דבר בינך לבינו אמור לו ואל תהא חוטא בו, לכך נאמר ולא תשא עליו חטא עכ"ל. והוא ממש כדבריהם. נמצא שיש מחלוקת בחז"ל בביאור אזהרה זו של, ולא תשא עליו חטא, אם הכונה להטיל על זה שלא הוכיח אחריות על העבירה או שמתיחס לענין אחר, היינו לענין אופן ביצוע התוכחה (שלא ילבין פניו עיי"ן).

ו. והנה נ' שלפי פ"י הרמב"ן לא יתכן לנקוט כה"ס יראים שבמזיד ישנת תמיד מצות התוכחה ואעפ"י שברור שלא ישמע לו, שהרי הלאו הנאמר בזה שאם לא הוכיח ה"ו כמסייע בחטא, זה לא שייך אלא אם יתכן שישמע לו שאז שייך לומר שיש עליו חיוב להדריכו בדרך ישרה ואם לא עשה כן ה"ו כאילו משותף עמו. משא"כ כשברור שלא ישמע לו איך שייך לשתפו בחטא. וה"ו כמו שנתבאר לעיל לענין דין הערבות שאינו קיים אלא כשיתכן שעיי"ן ימנענו. משא"כ כשודאי שלא ימנענו, ואדרבא עיי תוכחתו יגדיל חטאו ויעשהו לעובר במזיד וחתראה, איך יתכן שיקבל עליו עונש כמשותף בחטא חברו עיי"ן שלא הוכיחו. ויוצא מבואר

שלפי האוקנלוס והרמב"ן שהוא לפי הילקוט וכנ"ל לא תיתכן הדרישא שמצות תוכחה היא אפילו מאה פעמים אעפ"י שברור לו שלא ישמע לו, שהרי הכתוב מסיים בזה „ולא תשא עליו חטא“ שהוא משותף עם חברו בחטא וכנ"ל, וזה לא יתכן בכה"ג כשברור שממילא לא ישמע לו. וסוגית הגמרא שלנו הולכת בשיטה שמצות תוכחה אינה מסוג דין ערבות כלל שהופכת אותו כמשותף בחטא, כי כנ"ל מפרשת הפסוק „ולא תשא עליו חטא“ לענין אחר, ולזאת מרבינן „הוכח תוכיח“ אפילו מאה פעמים, אעפ"י שברור שלא ישמע לנו ממילא. והיא שיטת הרמב"ם.

ולפ"ו מוכרח לומר שהדין הנח להם לישראל וכו' ודין כשם שמצוה וכו' כן מצוה שלא לומר וכו' אין הפירוש שבכה"ג פקעה מצות התוכחה, שהרי כנ"ל אין זה תלוי כלל בתוצאות של התוכחה, ואפילו מאה פעמים מחויב, ואין זה אלא משום שמצות תוכחה נדחית בכדי להציל חבירו מעבירה יותר חמורה. וכיון שאין המצוה נפקעת בכה"ג אלא רק נדחית, ע"כ לא הביא הרמב"ם דין זה בה' תוכחה, שהרי מצוה זו באמת קיימת גם בכה"ג, ולא הביאה אלא בה' שביתת העשור³.

ז. והנה הגר"א ז"ל באדרת אליהו עה"ת כתב עה"פ הוכח תוכיח את עמיתך, לעם שאתך במצוות, ולא לרשע שישנאך, שנא' אל תוכח לץ פן ישנאך, עכ"ל. והאחרונים ציינו כמקור לדברי הגר"א ממש"א בתנא דבי אליהו רבא (פ' י"ח). הוכח תוכיח את עמיתך, יכול אפילו אתה יודע שהוא רשע ושונאך אעפ"כ אתה חייב להוכיחו ת"ל הוכח תוכיח את עמיתך, לעמיתך שהוא אוהבך שהוא עמך בתורה ומצוות אתה חייב להוכיח אותו, אבל רשע שהוא שונאך אין אתה חייב להוכיח אותו, וגם אי אתה רשאי להוכיח אותו שנא' (משלי ט') יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך, עכ"ל.

אכן הרמב"ם השמיט הלכה זו בס' היד. כן ראיתי שתמהו האחרונים בס' היראים הנ"ל שיש מצות תוכחה בעובר עבירה במזיד כשאנו יודעים בודאי שלא ישמע לנו. והקשו שהרי היראים עצמו פסק (סי' קנ"ו) שגם בפעם אחת נקרא רשע, א"כ הרי מפורש בתנדב"א הנ"ל שברשע שאין מצות תוכחה, ואדרבא אסור להוכיח הרשע.

ח. לכאורה נ"ל לתרץ עפ"י הרמב"ם בפיה"מ סוף סנהדרין שכ' בביאור היסוד הי"ג וז"ל: וכבר בארנוהו וכאשר יאמין אדם באלו היסודות כולם ונתברר בה אמונתו בהם, הוא נכנס בכלל ישראל ומצוה לאהבו ולרחם עליו ולנהוג בו בכל מה שצוה השי"ת איש לחבירו מן האהבה והאחווה, ואילו עשה מה שיכול מן העבירות מתמת תאוה והתגברות הטבע הגרוע הוא נענש כפי חטאיו, אבל יש לו חלק לעוה"ב והוא ממושעי ישראל. וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלו היסודות הרי יצא מן הכלל וכסר בעיקר ונקרא מין ואפיקורוס וקוצץ בנטיעות ומצוה לשנאו ולאבדו, ועליו נאמר: הלא משנאיך ה' אשנא, עכ"ל.

3) סברא קלושה היא שמאי נפ"מ מהו הטעם שאינו חייב להוכיח, עכ"פ אין כאן חיוב תוכחה, והי"ל לרמב"ם להביא דין זה במקומו. ומש"כ ששיטת הרמב"ם לרבות מהוכח תוכיח אעפ"י שברור שלא ישמע לנו, אין נ' כן מתרמב"ם כמש"כ במאמרנו הנ"ל, ע"ש. העורך

יוצא מדבריו הקדושים ענין נסלא שאפילו עובר עבירות בזדון כל שעושה זאת מחמת תאוה הוא בכלל ישראל ומצוה לאהבו ולרחם עליו. ובארנו במק"א שאף שלכאורה דברי רבינו הם נגד הגמרא פסחים פ' ערבי פסחים שעובר עבירה מצוה לשנאותו, שהכונה עפ"י הסבר מרן הגרא"ה קוק זצ"ל בביאור התוס' שם שהמצוה לשנאותו היא רק בקשר עם מעשה העבירה, אבל לא שהשנאה מתפשטת מחוץ לענין זה. ומבואר דבר זה בס' התניא (פ' לא) שמצוה לשנאותו מצד הרע שבו, ומצוה לאהבו מצד הטוב שבו. ולפיכך עדיין הוא בכלל ישראל, וכלול בחוקת האהבה של כל אחד ואחד מישראל.

ומעתה י"ל שהתנא דב"א הנ"ל דן ברשע מסוג זה שכ' הרמב"ם שאינו מאמין ביי"ג העיקרים שאז יוצא מכלל ישראל, וברשע מסוג זה באמת אין מצות תוכחה. משא"כ רשע שעובר מחמת תאוה שעדיין מצוה לרחם עליו ולאהבו, הוא עדיין בכלל אחיך גם לענין תוכחה. ממילא אין סתירה מהתנדב"א לס' היראים (4) ט. עו"פ י"ל לכאורה לפי המהרי"ט (ח"ב לאהע"ז סי' מ"ג) שחידש שאעפ"י שאמרו שאם אינו עושה מעשה עמך אין איסור להכותו, אין זה אמור אלא אם המכה עצמו הוא כן עושה מעשה עמך, משא"כ אם גם המכה אינו עושה מעשה עמך אז איסור להכותו שאינו עדיף ממנו. ולכאורה י"ל עפ"י שגם לענין תוכחה מה שאמרו שאין דין להוכיח רשע מפני שאינו בכלל עמיתך, אין זה אלא לגבי המוכיח שהוא בעצמו מדקדק במצות, משא"כ אם גם המוכיח רשע באיזו עבירה שהיא ל"ש שלגביו יחשב האחר כמי שאינו „עמיתך“. כיון שגם הוא רשע במצוה מן המצוות.

אכן ע"י בגמרא ערכין (ט"ז:) תניא אר"ט תמה אני אם יש בדור הזה, שיכול להוכיח, ומפרש רבינו גרשום, כלומר שאפי' הטובים מקלקלים מעשיהם ואינם יכולים להוכיח לאחרים שאם יאמר לחבירו טול קיסם מבין שיניך יכול להשיבו טול קורה מבין עיניך, עכ"ל.

ומזה מוכח לכאורה שמי שמקולקל במעשיו אין עליו מצות תוכחה. וכן מפרש המלבי"ם (פ' קדושים עה"פ הוכת תוכיח). ז"ל: ולפ"ז יש בתנאי התוכחה ג' דברים וכו' שיהי' המוכיח נקי מכל חטא וכו' ור"ט אמר שבדורו נמנעה התוכחה מצד המוכיח שהוא בלתי זך מפשע וכו' עכ"ד. מוכח מדבריו שלפי דברי ר"ט נסקע דין התוכחה אם המוכיח עצמו אינו נקי מפשעים.

ואם אמנם הי' אפשר לפרש כונת דברי ר"ט שאין הכונה שנסקעת ממנו חובת התוכחה, אלא שבתנאים אלה אין התוכחה מביאה לשיפור המעשים, מ"מ מדברי הר"ג והמלבי"ם לא נראה כן.

י. ובביאור דברי הרמב"ם שלא הביא התדב"א הנ"ל שאין מצות תוכחה כלפי רשע נראה שדין זה תלוי בביאור הפסוק „ולא תשא עליו חטא“ שכנ"ל יש בזה מחלוקת בחז"ל וראשונים. ושיטת תדב"א שייכת רק לפי המפרשים הכונה

(4) ק' שמצד א' אומר שעדיין מצוה לאהבו ולרחם עליו, ומאידך אומר בו היראים שחייב להוכיחו משום „הלעיטהו לרשע וימות“, וכמה זה תמוה שהמצוה לאהבו היא הגורמת שיהא בו הלעיטהו לרשע וימות. העורך

שהוא ל"ת על מי שאינו מוכיח שע"ז הוא משותף בחטא וכנ"ל לרמב"ן. שלפ"ז יש מקום לומר שזהו מעין ערבות וזהו דוקא עם מי שהוא עמיתך שהוא אתך במצוות ע"כ אתה אחראי למעשיו. משא"כ לשיטת הרמב"ם המכריע כסוגית הגמרא שאין הכתוב בא לעשותו משותף עם הבירו ואינו מסוג ערבות כלל, ואעפ"י שלא ישמע לו בודאות מ"מ מצוה זו קיימת⁵). א"כ אין מקום גם להפקיע המצוה ברשע גמור, שהרי כנ"ל אין מצות תוכחה קשורה כלל בזה אם יש סיכויים שחבירו ישוב ע"ז או לא אלא זוהי מצוה המוטלת על האדם מישראל בכל האופנים. ע"כ גם אם הוא רשע גמור ואינו "עמך במצוות" מ"מ המצוה שעליך שרירה וקיימת בכל התנאים, ואינה נפקעת גם באופן זה.

(5) ע"י לעיל הערה 2.